

“TRANSİLVANYA” HALILARI

Kamil GÜLLER¹

¹ M.Ü.SBE, Geleneksel Türk El Sanatları, Yüksek Lisans Öğrencisi

Abstract: Transylvania carpets which are particular carpets with their own double niche design and colors (basically red and blue) were found in Protestant Churches of Romania and Transylvania. These carpets were made in w.Anatolia and exported to Transylvania.

I.GİRİŞ

Halı edebiyatında, “Polonya Halıları” ile aynı etimolojik özellikleri gösteren “Transilvanya halıları” 16. ve 18. yy arasında, kendine özgü renk ve desen özellikleri ile karşımıza çıkar. Halıların, genelde Transilvanya bölgesindeki Protestan kiliselerinde ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde bulunması, bu halıların ilk olarak Avrupa’da yapılmış olabileceği fikrini ortaya koydu, fakat daha sonradan, bu halıların teknik analizlerinin sonucunda, B. Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde yapılmış olduğu anlaşıldı.

II.TRANSİLVANYA HALILARI NEDİR?

Aslında, bugün halı literatüründe “Transilvanya halıları” olarak adlandırılan halılar, geleneksel çift yönlü niş desen kompozisyonuna sahip, Uşak yöresinin dokuma özelliklerini gösteren özel tip halılardır. Ama, Transilvanya yöresinde, en erken dönem “beyaz zeminli, kuşlu Uşak” halılarından, 18.yy’a ait Karapınar Halılarına kadar çeşitli özellikte halılar bulunmuştur[1].

III.COĞRAFİK YAKLAŞIM

Transilvanya, bugün Romanya’da Karpat dağlarının çevrelediği büyük bir platonun üzerinde yer alır. Transilvanya, sözlük anlamı ile “Ormanlık alanı geçtikten sonraki yer” anlamındadır. Jeopolitik konumu gereği, Asya’dan Avrupa’ya giden ticari yolların kesiştiği yerde bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı, 10.yy’dan itibaren Asya ve Kafkaslardan gelen birçok etnik grubun egemenliği altında kalmıştır. Özellikle, Magyar grupları gelip yerleştikten sonra, zamanla bölge Hıristiyanlaşmıştır.

15.yy’ın sonundan 19.yy. başlarına kadar Osmanlı egemenliğinin altında kalmıştır. Coğrafik yapısından ötürü, Kırım ve Kafkasya’dan geçerek gelen göçmenler, ilk olarak Karadeniz’de kilit noktaları teşkil eden Dobruca ve G. Moldavya gelmişlerdir. Kuzey Moldavya’dan Basirabya ve Ukrayna’ya kadar uzanan bölgelerdeki düzlükler, Ural dağların batısında kalan topraklardan gelen insanları her zaman cezbetmekteydi..

15.yy’da Romanya Osmanlı imparatorluğunun Balkan bölgelerinde sahip olduğu bölgeler arasında en önemli olanı idi ve hiç bir zaman ne askeri ne de sivil idare tarafından direk olarak yönetilmedi. Transilvanya, Moldavya, ve Valaçya bölgeleri, kendilerine ait voyvodaları tarafından idare edildi.

IV.TİCARİ YAKLAŞIM

Braşov ve Sibiudeki gümrük kayıtlarından anlaşılacağı üzere halı ticareti karlı bir işti. 16.yy.’da bir vergi memurunun Thessoly’daki “Maşkolur Sarayına” ait gümrük vergilerini çok net bir şekilde not ederek bunu açıkça ortaya koydu.[2].

Anadolu ‘dan Balkanlara Avrupa’da satılmak üzere getirilen halılar, genelde Venedikli tüccarların himayesi altında satılıyordu. Mallar ya at yükü yada vagonlar ile getirilmekteydi[3].

Transilvanya olarak adlandırılan bu halı tiplerinin fiyatları, ebatları, renk ve kaliteleri önceki kayıtlarda belirtiliyordu. Daha sonraki kayıtlarda, bu halıların özellikleri hakkında birtakım tanımlamalarda yapılmıştır ki buda bize en azından bazı halı tiplerini sınıflandırma olanağını sağlar.

V.KULLANIM YERLERİ

Transilvanya’da Türk halıları çok farklı amaçlar için kullanıldı. Bundan dolayı bu parçalardan çoğu günümüze kadar varlıklarını koruyabildi. Bu halılar yalnızca evlerde dekorasyon ve kullanım amacıyla değil, son derece değerli bir hediye olarak da alınıp satıldı[4].

Diğer ülkelerdeki Türk halılarının zaman ile kaybolmasına rağmen, Avrupa’daki bazı koleksiyonlardaki halılar günümüze kadar ulaşabilmiştir. Evlerdeki eski kayıtlar, vasiyetler, günlüklerden anlaşılacağı üzere, insanların elbise, mücevherat gibi değerli eşyalarının yanında şark halılarında önem kazanmıştır. Transilvanya halıları günümüzde Protestan kiliselerinin ve müzelerinin koleksiyonları yanında en çok Polonya ve Alman koleksiyonlarında bulunmaktadır[8].

Transilvanya’daki Protestan kiliseleri Türk halıların en büyük sahibi ve koruyucularıdır. Bugün Sibiu; Brukenthal Müzesinde bulunan halılar, kiliselerden toplanarak, müzeye intikal eden parçalardır[9].

Transilvanya'da bulunan Türk halıları, genelde küçük ve yerel halı merkezlerinde üretilen halılardır.

Transilvanya bölgesi konumu itibariyle, Anadolu'dan gelip Avrupa'ya giden yolların kesiştiği noktada bulunması, (Avusturya, Macaristan'a gidebilmek için buradan geçmek gerekiyor). Türk halı ticareti açısından oldukça önemli idi[11].

Transilvanya halıları, daha sonraki dönemlerde de oldukça aranır olmuştur ve zengin şahıslar kendi halılarını satmak istemedi. Bu yüzden eski halıları ele geçirmek isteyen birçok halı tüccarı köy ve kasabalardaki kiliselere hücum etti. Bu arada bu halıların kiliselerde satılması yasaklandı. II. Dünya savaşı esnasında da birçok halı kayboldu[5].

VI.MODERN ROMANYA'DAKİ HALI ÜRETİM MERKEZLERİ

1815 ve 1915 yıllarında Türkiye'den gelen göçmenler Dobruca yakınlarına yerleşti ve halı dokuma geleneğini de beraberinde getirerek yeni dokuma atölyelerini Braija, Bürkeş, Cluj, Fagaraş, Galati, Gherla ve loşi gibi bugünkü halı endüstrisinin başlangıç noktalarını oluşturan bölgelerde kurdular.

Modern halı endüstrisinin gelişmesi 1951 yılına, yani ilk El Sanatları Kooperatiflerinin kuruluşlarına (UCECOM) kadar gider.

Transilvanya halılarının tam olarak nereden geldiği ispatlanamamışsa da "Transilvanya Halıları" ismi 1930 yılından sonra ortaya çıktı[6]. Bu halılar, "Polonya Halıları" ile isim yönünden ortak özellikler göstermektedir. Polonya Kralı Johann Sobiecki hükümdarlığı döneminde Türk ve İran halıları getirtmişti. Bundan dolayı, "Polonya halılarının" bir kısmının Polonya'da yöresel tezgahlarda dokunduğu görüşü yaygındır. Bu açıdan Transilvanya halıları, Polonya halıları ile aynı görüş ayrılıklarına sahiptir.

VII.ANADOLU'DAKİ HALI ÜRETİM MERKEZLERİ

Anadolu'da esnaf ve sanatkar dernekleri oldukça yaygın olarak hemen hemen her köy ve kasabada bulunmakta ve üretilen malların fiyat, kalite, desen özelliklerinin standartlaşmasında önemli bir rol oynamıştır., bu açıdan Transilvanya halılarında belirgin bir renk ve kompozisyon özellikleri göze çarpmakta ve bunlar sürekli olarak tekrarlanmaktadır.

Transilvanya halılarında görülen benzer desen ve renk kompozisyonları bunların tek bir bölgede yapılabileceği fikrini verebilir. Eğer bu desenler Avrupalı tüccarlar tarafından verildi ise o zaman kendiliğinden bağımsız ev halı tezgahlarından bu halılar yapılmış olabilir. Günümüzde Anadolu'nun birçok yerinde yaygın

olan ev endüstrisi, Transilvanya tipi halılar için de geçerli olabilir. Aslında ev endüstrisinde yapılan dokumalar kesinlikle satılmak için yapılmıştır. Dokuyucunun evinde bir tezgahın bulunmasının avantajları fazladır. Dokuma dokuyucuya en uygun zamanda yapılır. böylece dokuma şişirilip atılmamaktadır. Ev kadını çocukların bakımını ve ev işlerini kolaylıkla yapabilmektedir. Ayrıca ev ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Ham maddelerde çeşitli yollardan elde edilmektedir. Dokuyucu kadın yünü kendi yetiştirdiği koyunlardan elde edebilir yada komşu üreticilerden, yöruklerden satın alabilir. Yün ve yünün boyanması fakir köylüler için oldukça yüklü bir sermaye gerektiriyor, tabi ki bir de halının yapılması 3-4 ayı aldığı düşünülürse halı yapmanın zorluğu bütün açıklığı ile ortaya çıkıyor. Bu tip sistem İran'da 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren uygulamaya başlandığı düşünülüyor. Fakat bunun tarihi Türkiye'de çok daha eskilere gidebiliyor. Bu tip üretimlerde, halı tüccarı, halının rengi deseni, ebadı, tipi, kalitesi konusunda bazı belirlemelere gidiyor. Fakat, yüzlerce halı tezgahının çok geniş bir bölgeye dağılması dokuyucuların tam olarak kontrol edilmesini imkansız kılar. bugün Anadolu'da üretim yapan ticaret erbabının Adıyaman'dan Gördes'e kadar uzanan bölgede çeşitli yerlerde tezgahları vardır. Aslında ev halıcılığı atölye halıcılığından dokuma kalitesi açısından farklılık gösterir. Fakat ev dokuyucuları her zaman yeni fikirlere açıktır. Yeni desenleri ortaya koyabilmekte, geleneksel desenleri çok iyi bir şekilde kopya edebilmekte[12].

Transilvanya halılarının yapımı konusunda diğer bir teori de, bu halıların desenlerinin saray nakkaşanelerinde hazırlanıp, saray atölyelerinde yapıldığıdır. Tabi ki bu durum da, bu sarayın kontrolündeki atölyeleri acaba özel kişiler tarafından mı yoksa saray görevlileri tarafından mı işletiliyordu sorusunu aklımıza gelecektir.

Belirli bir zaman sonra bu halılar ortadan kalktı. Belki de bu atölyelerin ortadan kalkması sonucunda meydana geldi. Belki de bu atölyeler hem saray hem de özel siparişler için çalışıyordu. Böylece İran ve Mısır'dan gelen bazı desen özellikleri bu yeni saray üsluplarında kolaylıkla yer aldı.

Ama, saray halılarının üretildiği atölyeler açısından İstanbul ve Uşak arasında muhtemelen bir yakınlık mevcut demek oldukça zordur. Bu arada şu bir gerçek ki, Türk saray üretimi halılar da birçok karakteristik uşak detayları bulunmaktadır. Uşak muhtemelen çok büyük halıların ve çok çeşitli desenlerin üretildiği bir merkezdi[10].

Bu halıların, Avrupa'da yapılmış olabileceği düşüncesi, sadece Transilvanya bölgesini kapsamamakta

aksine, İsveç, İtalya, Hollanda, Polonya, Almanya gibi ülkeleri de içine almaktadır[7].

Türkler bu bölgeyi ele geçirdikten, sonra, Anadolu'dan Balkanlara büyük kitlesel nüfus göçleri yaşandı Benim düşünceme göre, çoğunluğunun çiftçi olduğu bu insanlar beraberinde dokuma geleneklerini getirip burada halı dokunmuş ve yöre halkına dokuma tekniklerini öğretmiş olabilirler.

Yada, burada daha eskilere dayanan bir halı dokuma geleneğinin olduğunu söyleyebiliriz. O zaman 16. ve 18. yy arası popüler olan bu desenler, zamanla yok olmazdı, ve bir şekilde bugüne kadar ulaşırdı. (Basirabya Kilimleri Moldavya).

Transilvanya'daki zengin ve soylu ailelerin yanlarında (ressamlarda olduğu gibi) dokumacılar kalıp, kendilerine verilen, özel sipariş halıları dokumuş olabilirler.

Transilvanya halılarını dokuma özellikleri ve desen üslupları açısından ele aldığımızda, analitik olarak zemin ve bordürlerdeki desen birimlerini bir bütün olarak incelememiz gerekiyor.

İlk dönemlerde, eğircilerin, boyacıların, desen tasarımcılarının ve dokuyucuların beraber çalıştıkları bir fabrika düzeni düşünelim. Ama, halıların kareli kağıda bakılarak yapılmadığı gerçeğini, kendi desen kompozisyonları ortaya koyar. örneğin, bordürlerin köşelerinde tam bir tamamlama yok, eğriler tam dörtgen veya yukarıdan aşağı inen bordür tam olarak çakılmamaktadır. Diğer taraftan, karışık desen guruplarının bulunması halıların bir şekilde tasarlandığı fikrini vermektedir. Ama, dokuyucular o zaman nasıl kontrol edildiler? ve bu desenleri akıllarından mı yaptılar?

Transilvanya kiliselerine yapılan halı bağışlarında bazen bağışlanan parçanın tarihi, halının sırtına mürekkepli kalem ile yazılmıştır. Böylece halıların bir kısmını tarihlendirebilir. (elimizdeki yazılı halı tarihi 1605 yılına aittir). Ayrıca, ressamın tablolarında rastlanan halı örnekleri bu halıların 16.yy.'a kadar gidebileceğini gösterir. (bkz. Ressamların tablolarında görülen Transilvanya halıları) (Genç Holbein tarafından yapılmış 1532 tarihli "George Glesse" adlı bir ticaret adamına ait portrede resmedilen halının bir benzeri, Budapeşte uygulamalı Sanatlar Müzesinde sergilenmektedir).

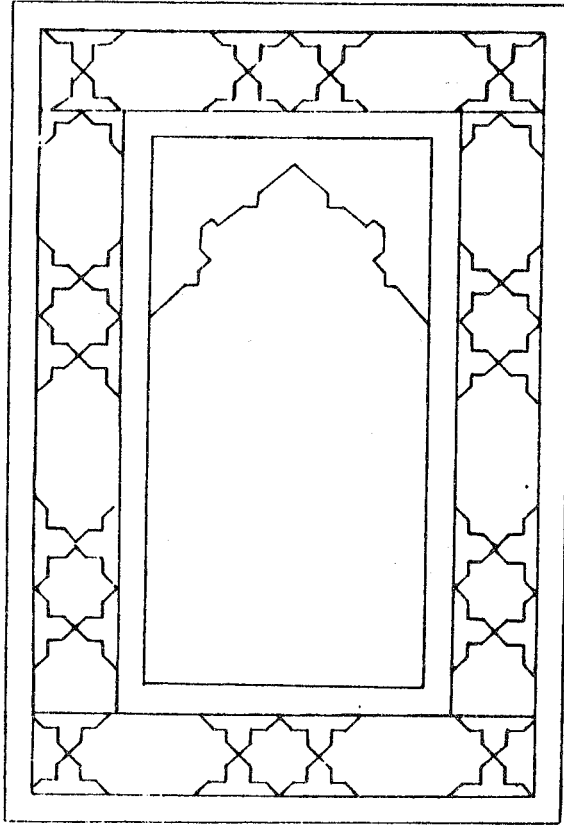
VIII-SONUÇ

16 ve 18.yy ait "Transilvanya" olarak adlandırılan, özel tip halılar, B. Anadolu'da dokunarak Avrupa'ya ihraç edilmiştir. Aslında, bu halılar 1930'lu yıllardan sonra bu isim ile anılmaya başlamış ve günümüze kadar devam etmektedir. Halıların genel

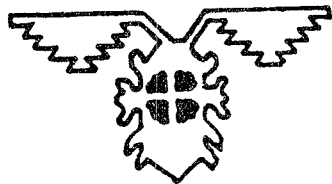
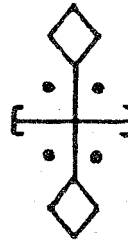
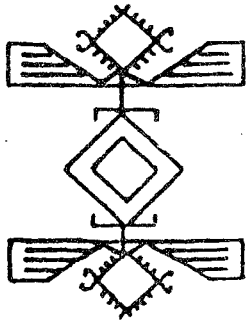
karakteristik özellikleri, Uşak, Gördes, Kula, Bergama bölgelerine ait 16.- 18. yy. halıları ile ortak özellikler göstermektedir. Ama, 1918'den başlayarak, günümüze kadar gelen Romanya'daki modern dokuma endüstrisi, İran, Kafkas, Türk desenlerinin kopyalarını yaparak büyük ölçüde gelişmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1]- Ferenc Batari, "Ottoman Turkish Carpets", 1994, s.34-78.
- [2]- Suraiye Faroghi, Towns and Townsmen of Oftoman Anatolra, Cambridge, 1984, s.138
- [3]- Stefan Olteanu, and Constantin Şerban, Meşteşugurile din Tara Roma neaşca, şi Moldova in Euul Mediu, Acad. R.S.R. Instotul de Istarie N. Iorga, Biblioteca Istórica XX, 1969 s.87, aynı zamanda bkz., Corina Nicolescu, Costumulde curte in Tarile Romane (XIV-XVIII). Bükreş, 1976
- [4]- Andrei Kertesz-Badrus, The Transilvania Carpets, Oriental Carpet Studies, Oct. s.32)
- [5]- Emil Schmutzler, Alteoriental Teppiche in Siebenbürgen, 1933, s.20-44.
- [6]- Hermann Haack, "Echte Teppiche einfuhrung in die orientteppichkunde.", s.40-44
- [7]- Wilhelm Bode; "Vorderasitische Knüpfteppiche aus Alterer Zait", Leipzig, 1901.
- [8]- Kurt Erdmann; "Teppich Ausstellungen seit 1890", 1966.
- [9]- Karaly Gombos; "Oriental Carpets in the Christian Museum; In: The New Hungarian Quartely XIX/69, Budapeşte, 198.
- [10]- Jenifer-Scarce; "The Tradition of Knotted Pile Carpets in Romania, Oriental Carpets and Textile Studies Vol.3, No:2, 1989.
- [11]-Emil Sierius, Siebenburgischsachsische Lienenstickereien, München, 1993.
- [12]- Şarare Yetkin; Türk halı Sanatında yeni bir halı tipi; Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi 2/4, İstanbul, 1989.

Şema 1: Transilvanya Seccade Halısının Yüzey Şeması

Şema 2: Transilvanya Hahlarında Kullanılan Desen Birimlerinden Örnekler